

Op uitnodiging van de redactie zijn op 7 juni j.l. voor een gesprek bijeengekomen de heren mr. W. C. D. Hoogendijk, drs. J. de Koning, dr. J. Kremers, drs. A. M. Oostlander en drs. H. H. F. Wijffels, onder leiding van drs. H. Borstlap.

Aanleiding voor dit gesprek was de kabinetscrisis van medio mei j.l. In het gesprek komen o.m. de achtergronden van deze crisis aan de orde, de kansen op herstel van de coalitie CDA/PvdA en de verkiezingsstrategie van het CDA de komende maanden.

De verkiezingsstrategie van het CDA

BORSTLAP: Wat is de oorzaak geweest van de recente kabinetscrisis? Is de tegenstelling tussen 'verkwisters' en 'bezuinigers' het kabinet-Van Agt II opgebrosen of is deze tegenstelling minder scherp aanwezig geweest? En indien het werkgelegenheidsbeleid hét breekpunt was, is het dan terecht geweest dat het kabinet hierop strandde?

DE KONING: Ik denk dat de oorzaken van de kabinetscrisis al besloten lagen in de formatie van dit kabinet vorig jaar zomer. Toen bleek dat er zeer verschillende accenten in het te voeren sociaal-economisch beleid werden gelegd. Het bleek in het kabinet al spoedig dat het CDA vooral behoefte had ook te spreken over de randvoorwaarden die gesteld moeten worden aan een te voeren werkgelegenheidsbeleid, en de PvdA met name dat werkgelegenheidsbeleid zelf accentueerde, waarbij de randvoorwaarden te veel naar de achtergrond schoven. Deze accentverschillen hebben tot de eerste crisis geleid in oktober vorig jaar. De Galan en Halberstadt hebben de crisis bezworen, maar op een wijze waarbij tekort

is gedaan aan de door ons gestelde randvoorwaarden voor het beleid. Er werd meer geld beschikbaar gesteld voor een te voeren werkgelegenheidsbeleid ten koste van de stabilisatiernorm voor de collectieve lasten. Dat verschil van mening is bij de voorjaarsnota opnieuw aan de orde gekomen. Je kunt zeggen: voor 1982 en 1983 was er overeenstemming, alleen was voor 1983 de post werkgelegenheidsbeleid niet ingevuld. De eigenlijke aanleiding tot de crisis is geweest de weigering om om te buigen ten behoeve van de financiering van de post werkgelegenheid voor 1983. Er zou in 1983 1900 miljoen omgebogen moeten worden, waarbij een p.m.-post was vermeld voor het werkgelegenheidsbeleid. Toen wij deze p.m.-post wilden gaan invullen, maakte de PvdA bezwaar tegen de extra bezuinigingen bovenop de 1900 miljoen die daarvoor gevonden moesten worden. Daarmee dreigde het financieringstekort opnieuw op te lopen, waardoor een belangrijke randvoorwaarde voor het beleid wederom dreigde veronachtzaamd te worden.

mr. W. C. D. Hoogendijk is hoofd van de afdeling Welzijnzaken van de provinciale griffie van Zuid-Holland.

BORSTLAP: Hebben partijpolitieke factoren ook een rol gespeeld?

DE KONING: De PvdA heeft geopeerd vanuit een groot vertrouwen in de effecten van geldinjecties van overheidszijde in de economie. Daarmee zouden inverdieneffecten gerealiseerd worden waarmee de aanvankelijke uitgave weer terug zou komen. Dit element speelt natuurlijk door in de personen. Den Uyl is een econoom die gevormd is in de jaren vijftig en zestig, voor wie Keynes nog steeds levende werkelijkheid is. Bij het CDA speelt natuurlijk de bittere ervaring van de laatste acht jaar een belangrijke rol, waarin het financieringstekort onrustbarend is gestegen, ondanks de vele prognoses dat extra financiële injecties zichzelf wel zouden terugverdienen. De collectieve lasten zijn toch voortdurend toegenomen, ondanks ons voornemen om die groei terug te dringen. Pas in '81 is het ons gelukt de rijksbegroting in dit opzicht te stabiliseren.

KREMERS: Ik ben niet overvallen door deze kabinetscrisis. Hij had voor mij twaalf dagen eerder mogen komen, omdat ik dan een fles Bordeaux 1961 had gewonnen met een weddenschap. Zeer tegen mijn gewoonte in heb ik in september vorig jaar een weddenschap gesloten met mijn collega uit Groningen, waarin mijn inzet was: dit kabinet kan niet langer zitten dan tot 1 mei 1982. Het kabinet is op 12 mei gestruikeld. Waarom was ik zo pessimistisch? Mijn stelling is dat er

aanzienlijk grotere verschillen tussen CDA en PvdA op sociaal-economisch terrein bestaan dan dat je deze met accentverschillen zou kunnen typeren. Er is een verschil in visie tussen enerzijds PvdA en anderzijds CDA/D'66 en ook een verschil in aanpak. Wat ik mij herinner uit de formatieperiode is dat de verschillende visies in feite niet bespreekbaar waren. De formatiestukken die ik aantrof camouflleerden de wezenlijke verschillen in opvatting. Daarnaast speelt een ander type aanpak van de problemen. Steenkamp zei onlangs heel terecht: PvdA'ers zijn absolutisten, CDA'ers zijn relativisten. Ik denk dat dat twee verschillende werelden zijn.

WIJFFELS: Ik denk met Kremers dat de oorzaken van de breuk terug te herleiden zijn tot heel fundamentele verschillen van inzicht. Deze verschillen van inzicht blijken heel duidelijk uit de verschillende verkiezingsprogramma's. Ik doel dan met name op de wijze waarop men tegen individuele en collectieve verantwoordelijkheid aankijkt. Het scheidingsvlak op dit punt in de Nederlandse politiek ligt tussen enerzijds de PvdA en anderzijds CDA/VVD/D'66. Ik denk dan ook dat de breuklijn die in het kabinet is ontstaan een zuivere breuk is. Het is een fundamenteel verschil van inzicht en als zodanig is het juist dat hierop een kabinetscrisis is ontstaan. Het gaat daarbij tevens om de rol van de staat in het hele sociaal-economisch gebeuren. De PvdA blijkt, meer dan andere partijen, zeer te hechten aan beleidsconcepties uit de jaren vijftig en zestig, die ons in de jaren zeventig en zeker in de jaren tachtig niet meer werkelijk verder kunnen brengen. Wat wij nu nodig hebben is een flexibiliserend en de maatschappij mobiliserend beleid. Wij zitten in een periode waarin wij ons aan veranderde internationale realiteiten zullen moeten aanpassen. Dat geldt in economisch opzicht, maar ook in politiek

opzicht. De westerse landen worden de laatste jaren in een aantal opzichten heel nadrukkelijk teruggedrongen. Dat vereist aanzienlijke aanpassingsprocessen, waarop wij met flexibiliteit en mobiliteit moeten reageren. Ik heb het wel eens zo gezegd: in de zomer van vorig jaar hebben wij geprobeerd een beleid à la Mitterand en een beleid à la Reagan te combineren, als ik het wat zwart-wit mag stellen. Want Van Agt is geen Reagan, en Den Uyl geen Mitterand. Maar zij beiden vertegenwoordigen wel scholen die in extreme vorm in het buitenland voorkomen. Ik heb vorige zomer heel goed begrepen waarom ook vanuit het CDA nadrukkelijk de coalitie met de PvdA werd gewenst. Zeker ook gelet op de verkiezingsuitslag. Maar gelet op de verschillende visies heeft deze kabinetscrisis mij allerm minst verbaasd.

Stromingen in de PvdA

HOOGENDIJK: Het kost mij enige moeite om mij te herkennen in wat tot nu toe gezegd is. Kunnen wij nu wel spreken van een benadering van de PvdA? Is er niet sprake van een enorme spanning binnen het socialisme? Er is binnen de PvdA altijd een gouvernementele en een meer radicale stroming geweest. Mijn indruk is dat de gouvernementele stroming het in Nederland op den duur altijd heeft gewonnen. Ik zie dat ook in de huidige PvdA. Wat ik in de afgelopen periode zelf als heel teleurstellend heb ervaren, dat is dat de christen-democratische beweging beide stromingen op één hoop heeft gegooid. Daardoor hadden wij, denk ik, onvoldoende vermogen om een zeker begrip, solidariteit, op te brengen voor die stroming in de PvdA die voor de Nederlandse samenleving uiteindelijk van grote betekenis zou kunnen zijn.

Wat het CDA betreft: ik zie vooralsnog geen consistente visie van het CDA op sociaal-economisch terrein. Wij hebben als CDA op een wat primitieve wijze be-

paalde gezichtspunten nadrukkelijk naar voren gebracht, bijvoorbeeld dat de collectieve uitgaven ingetoomd moesten worden. Maar is dit toereikend voor een beleid gericht op werkgelegenheidsherstel? Daarom heeft de inbreng van het CDA ook naar de PvdA het afgelopen jaar overtuigingskracht gemist. Uiteindelijk is de crisis uitgebroken op een weinig creatieve wijze.

OOSTLANDER: Ik heb vorig jaar een analyse gemaakt van de verkiezingsprogramma's. Daaruit bleek dat je aan de hand van verschillende thema's het beste met verschillende coalitiepartners zou kunnen regeren. Bezuinigen en spreiding van verantwoordelijkheden, dat kun je doen met VVD en D'66; stel je de intentie van solidariteit met alles wat zwak is centraal, dan kom je uit bij de PvdA en is zelfs D'66 niet nodig. Als Wijffels zegt: er is een zuivere breuk in het kabinet opgetreden, dan zegt hij dat naar ik aanneem op het punt van de noodzaak om tot bezuinigingen te komen. Is dat in feite voor de langere termijn niet een heel ontmoedigende conclusie, wanneer wij nadenken over de vraag met wie het CDA in de komende perioden coalities zal kunnen maken? Ik heb weleens het idee, dat wanneer wij met de VVD regeren en het blijkt dat het bezuinigen niet zo best lukt, wij al snel geneigd zijn om te concluderen dat kennelijk bezuinigingen aanbrenge erg moeilijk valt. Want wij twijfelen niet aan de wil van de VVD om te bezuinigen. Als het bezuinigen met de PvdA niet lukt, dan zijn wij geneigd te zeggen: zij willen niet. Geeft dit toch niet een extra complicatie in de onderlinge verhoudingen?

KREMERS: Ik ben niet van mening dat de fundamentele meningsverschillen die er zijn onverzoenlijk zouden zijn. Wat ik stel is, dat de verschillen onvoldoende zijn uitgesproken tijdens de kabinetsfor-

matie van vorig jaar. Er is op een aantal punten net gedaan alsof deze verschillen er niet waren. Ik vind dat het CDA op dit punt minstens zoveel verantwoordelijkheid draagt als PvdA. En naar Hoogen-dijk toe: ik heb in mijn informatieperiode uitsluitend te maken gehad met personen uit de PvdA die behoren tot de wat hij noemt de 'gouvernementele' stroming: Van Thijn, Den Uyl, Kombrink enz. Met vertegenwoordigers van deze stroming zijn de verschillen van mening vrij fundamenteel gebleken. Het waren ook vertegenwoordigers van deze stroming – de PvdA-ministers – die het kabinet verlieten. En wat hij opmerkte over stromingen binnen de PvdA waarmee wij als CDA solidair zouden moeten zijn: onze eerste verantwoordelijkheid is de verantwoordelijkheid voor dit land. Onze eerste bekommernis is niet na te gaan met welke stromingen binnen andere partijen wij ons al dan niet solidair moeten tonen. Ik zou willen benadrukken dat wij als CDA niet primair een therapeutische instelling zijn. Dat is niet onze eerste roeping.

DE KONING: Ik handhaaf mijn opvatting dat er sprake is van accentverschillen. Wij zijn menigmaal in de afgelopen maanden langs de rand van de afgrond gegaan, maar mijn indruk is dat het een haar had gescheeld of het tweede kabinet-Van Agt had er nog gezeten. Ik wijs ook op de herovergheid die thans binnen de PvdA zo overduidelijk aan de gang is. De PvdA was in haar oppositiejaren tussen 1977 en 1981 vervreemd geraakt van het beleid van Bestek '81 en de elementen daaruit die in het regeerakkoord zijn opgenomen. In het regeerakkoord stonden namelijk twee harde voorwaarden: stabilisatie collectieve lastendruk en terugdringing van het financieringstekort met 1% per jaar. Dat laatste hebben wij voor 1982 moeten prijsgeven, maar die voorwaarden waren op zichzelf hard genoeg om een verantwoord beleid te voeren. Als

ik kijk naar de nota-Wöltgens, als ik zie wat door PvdA-economen wordt gepubliceerd, dan is de heroriëntatie in de PvdA bezig op gang te komen, zij het te laat voor het kabinet-Van Agt II. En voorts zouden wij natuurlijk haast vergeten dat een ander meerderheidskabinet er vorig jaar eenvoudig niet inzat, gelet op de uitslag van de verkiezingen en de opstelling van D'66.

WIJFFELS: Ik denk dat over een lange reeks van jaren de opvattingen van de christen-democratie en van de socialisten overbrugbaar zijn. Ik vind het erg jammer dat dit op dit moment niet het geval is. Links verkeert in een vrij fundamentele crisis. Dat is in ons land zo, dat is ook in de andere Europese landen het geval. De moeite die de sociaal-democratie thans heeft met het managen van de crisis waarvoor wij staan komt doordat zij vooral ervaring heeft met verdelingsvraagstukken. En dat breekt haar op in een tijd dat er alleen maar minnen te verdelen zijn. Het gaat er nu om dat wij een beleidsconcept ontwikkelen waarin niet zozeer de verdeling van het meerdere centraal staat, maar waarin het erom gaat de maatschappij opnieuw een zelf-genererend vermogen te verschaffen. Want vanuit het verdelingsdenken komt men onherroepelijk uit bij de overheid en bij de staat die die verdeling moet aanbrengen. Mogelijkheden voor een doorbraak zie ik in ontwikkelingen in de arbeidsverhoudingen, waarbij grote delen van de aanhang van de PvdA via de vakbeweging

drs. J. de Koning is sinds 1981 minister van Landbouw en Visserij. Van 1977-1981 was hij minister van Ontwikkelingssamenwerking.

weer betrokken worden bij belangrijke verantwoordelijkheden op sociaal-economisch terrein, bijvoorbeeld in de vorm van medebeheer over produktiemiddelen. Ik denk dat dit de aan de gang zijnde desintegratie in onze samenleving kan stoppen. Ik doel op een desintegratie tussen wat ik zou willen noemen de distributie-, de verdelingssector in onze samenleving en aan de andere kant de produktiesector. Beide sectoren zijn uit elkaar gegroeid en ze hebben zich los van elkaar ontwikkeld. De PvdA is zo langzamerhand de politieke verschijningsvorm van de distributiesector geworden, waar bijvoorbeeld ook hun kader uit gerecrueteerd wordt. Nodig is een re-integratie van produktie- en distributiesector. Ik denk dat een combinatie van CDA en PvdA aangewezen zou zijn om dit re-integratieproces te volbrengen. Maar ik zie niet hoe de huidige PvdA dit thans zou kunnen opbrengen.

Gezaghebbend CDA-beleid?

BORSTLAP: Niettemin proef ik uit uw opmerkingen, dat ook het CDA het afgelopen jaar geen kans heeft gezien een gezaghebbend beleidsconcept op sociaal-economisch terrein te ontwerpen.

KREMERS: Ik zou willen zeggen: er is ook van onze kant een gebrek aan 'begeestering' geweest.

HOOGENDIJK: Ik denk dat wat in dit gesprek over de PvdA is gezegd in relatie tot het CDA, geflatteerd is. Een voorbeeld: het eerste kabinet-Van Agt had zeer beslist een notie van de rampzalige ontwikkelingen die zouden ontstaan bij ongewijzigd beleid. Wanneer ik dat bezie in relatie tot het optreden van de CDA-fractie in die jaren, dan constateer ik dat de CDA-fractie het eerste kabinet-Van Agt niet achter de broek heeft gezeten om nu eens ernst te maken met datgene wat dit kabinet had onderkend, maar dat

uitgerekend de CDA-fractie daarop heeft afgedongen. Ik constateer onder het tweede kabinet-Van Agt dat de fracties in de Tweede Kamer op zich wel harmonieerden, maar dat de problemen binnen het kabinet lagen. Het CDA heeft dus niet een consistente visie die zowel fractie-optreden als het optreden van de CDA-bewindslieden herkenbaar maakt. Ik denk wel dat het resultaat van twee kabinetten-Van Agt is geweest, dat de samenleving er volstrekt van doordrongen is dat we in een recessie verkeren. Dat is op zichzelf een belangrijke verdienste, maar voor de inzet van een politieke partij natuurlijk onvoldoende. En wat betreft de bijdrage die wij van een overheid mogen verwachten in het aanpakken van de crisisverschijnselen: ik ben het eens met al diegenen die zeggen dat je vanuit Den Haag niet alle oplossingen mag verwachten; ik denk wel dat je van de politiek mag verwachten, bepaalde visies heel expliciet aan de samenleving voor te houden, ook als die niet populair zijn. Mijn indruk is, dat onze politici op dit moment op dit punt wachten wat er vanuit de samenleving opkomt. Ik vind dat op dit punt de totaliteit van de politiek, ook wat betreft het aandeel van het CDA, in gebreke blijft.

DE KONING: Ik onderschrijf de analyse van Hoogendijk van het eerste kabinet-Van Agt. Het is er pas in het laatste jaar van zijn bestaan in geslaagd de groei van de collectieve uitgaven te stabiliseren. Was er, wat Kremers stelt, gebrek aan 'begeestering' in het tweede kabinet-Van Agt ten aanzien van de sociaal-economische vraagstukken? Ik spreek liever van een gebrek aan middelen: wij stonden financieel met de rug tegen de muur. De crisis heeft langer geduurd en snijdt dieper in dan wij hadden verwacht. Wij hebben tijdens het kabinet-Van Agt I de rek die er nog zat in de overheidsuitgaven volledig verbruikt in de hoop dat spoedig

dr. J. Kremers is
Commissaris van de
Koningin in de provin-
cie Limburg.

de inderdieneffecten zich zouden manifesteren. Die zijn achterwege gebleven. In het kabinet-Van Agt II hebben wij dat onderkend: zo konden wij niet verder gaan. Op dit punt zijn wij denk ik iets eerder tot een hardere conclusie gekomen dan de PvdA.

BORSTLAP: Maar maakt een gebrek aan middelen elke 'begeestering' onmogelijk?

DE KONING: De 'begeestering' is door de PvdA, maar ook door een deel van de CDA-fractie, vooral gezocht in aanvullende werkgelegenheidsplannen.

Toen het geld daarvoor niet meer beschikbaar was, althans in veel mindere mate dan onder het kabinet-Van Agt I, bleken deze programma's dus niet meer mogelijk.

KREMERS: Wanneer je met de mensen in het land spreekt, dan merk ik voortdurend dat er voldoende inzicht is in de ernst van de problematiek waarin wij verkeren. De mensen zijn bereid om daarvoor het nodige te doen. Je kunt mensen op hun verantwoordelijkheid aanspreken en dan krijg je ook steun voor maatregelen die nodig zijn. Wanneer ik zeg dat er de afgelopen periode te weinig 'begeestering' is geweest, dan hebben wij als CDA de mensen in dit land te weinig op deze verantwoordelijkheid aangesproken. Terwijl dat toch een heel essentieel onderdeel is van onze politieke opstelling.

WIJFFELS: Daar ben ik het volstrekt

mee eens. De hoofdboodschap in de komende periode zal vooral moeten zijn: de mensen moeten het in de eerste plaats vooral zelf doen, in plaats van dat Den Haag duidelijk maakt wat de politiek allemaal voor de mensen kan doen. Dat lijkt mij een heel essentiële bijstelling die thans noodzakelijk is.

Lijsttrekker/minister-president/fractie-leider

BORSTLAP: Nog één vraag naar aanleiding van de analyse van de kabinetscrisis. Is het aanvaardbaar dat een lijsttrekker die minister-president was in een CDA/VVD-kabinet, door zijn partij in de richting van een coalitie CDA/PvdA wordt gedreven en dat in de onderhandelingen vervolgens zijn minister-presidentschap de belangrijkste eis wordt? Moet een lijsttrekker van het CDA per se minister-president, althans eerste man van het CDA in het kabinet zijn?

OOSTLANDER: Ik vind het wezenlijk voor het CDA dat het met een eerste man een verkiezingscampagne kan voeren, los van de coalities die het CDA wil aangaan. Ook al om te voorkomen dat het CDA naar de ene kant zal overhellen wanneer met de een geregeerd wordt en naar de andere kant wanneer met de ander geregeerd wordt. De zelfstandigheid van de eigen politieke visie van het CDA dient voortdurend centraal te staan. Het CDA heeft geen verschillende mensen voor verschillende coalities. De eis van het minister-presidentschap is natuurlijk mee ingegeven door het feit dat een toekomstige coalitiegenoot zich daartegen krachtig heeft verzet. Dan is het bijna onmogelijk om het anders te doen. Maar dan de vraag: mag je dit Van Agt aandoen? Ik denk dat Van Agt dat uiteindelijk heel bewust heeft geaccepteerd. Mijn indruk is dat hij werkelijk perspectief zag voor deze coalitie, vooral nadat de herstel pogingen van De Galan en Hal-

berstadt waren geslaagd. Maar wij hebben het hem wel moeilijk gemaakt; het lijkt mij al een hele opgave om van de stijl van de VVD te moeten overstappen op de stijl van de PvdA. Dit dus nog los van de verschillen in politieke visie.

DE KONING: Ik onderschrijf de hoofdstelling van Oostlander: het CDA moet zichzelf blijven in welke coalitie dan ook. Wij beleven een wisseling van coalitie volstrekt anders dan bijvoorbeeld de PvdA dat beleeft. Ik wil er bovendien op wijzen dat toen er sprake van was dat Van Agt zou terugtreden en Zijlstra de CDA-kandidaat zou worden, Van Agt persoonlijk zich er sterk voor heeft gemaakt om Zijlstra te bewegen de leiding van het nieuwe kabinet op zich te nemen. Het is niet noodzakelijk dat de lijsttrekker van de grootste partij per se minister-president wordt. Maar als dat niet gebeurt, dan zal dat in ieder geval gemotiveerd moeten worden op grond van andere overwegingen dan dat wij met een minister-president van een coalitiekabinet met de VVD niet voort kunnen gaan in een coalitie met de PvdA.

Verkiezingsstrategie

BORSTLAP: Er zijn in september nieuwe verkiezingen. Welke strategie zal het CDA moeten ontwikkelen inzake het te voeren beleid op met name het terrein van de werkgelegenheid en vrede en veiligheid?

Voorts: hoe wordt onze houding ten aanzien van PvdA, VVD en D'66? Welke keuzeruimte heeft het CDA, gelet op de kabinetscrisis, naar PvdA en VVD toe? Welke perspectieven zijn er voor een coalitie met PvdA, of met de VVD in termen van een gezaghebbend beleid op het terrein van de werkloosheidsbestrijding en het vredes- en veiligheidsbeleid?

OOSTLANDER: Ik denk allereerst dat de prioriteiten van het verkiezingspro-

gram '81 - '85 onverkort van kracht blijven. Werkgelegenheid, volkshuisvesting en stadsvernieuwing, ontwikkelingssamenwerking en sociale zekerheid.

Ik denk ook dat wij onze openhartigheid van de verkiezingscampagne 1981 opnieuw in praktijk moeten brengen. De mensen in het land hebben wel degelijk een goed inzicht in de zware problemen waarvoor wij staan en daar kun je een beroep op doen. Ik vind deze openhartigheid een belangrijk element in onze stijl van campagne voeren.

Voorts lijkt mij dat alle gepraat over kabinetten van niet-christelijke signatuur niet meer dan gerommel in de marge is. Het CDA gaat regeren; dat staat vast. Wij moeten er ook zelf niet toe neigen om te zeggen: laat ons maar eens in de oppositie zodat wij tijd krijgen voor bezinning. Wij moeten als behoorlijke politieke partij willen regeren, omdat wij vinden dat onze visie op het beleid de beste is. Politiek is geen spel.

Daarbij denk ik dat wij er rekening mee moeten houden dat het regeren met de PvdA na de verkiezingen van september slechts een theoretische mogelijkheid is, voorzover wij thans kunnen overzien. Niet omdat wij daarover een intentieverklaring zullen afleggen, maar omdat de PvdA het er zelf naar heeft gemaakt. Men is intern niet gereed om regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Ik zeg dit met spijt in het hart. Ook in het partijbestuur wordt niet over het verval van de PvdA gejuicht. Maar het is een realiteit waar wij niet omheen kunnen.

Wij staan dan voor het probleem dat wij vermoedelijk zullen gaan regeren met twee liberale partijen, die tezamen groter zijn dan ooit. In de strategienotitie van de vorige verkiezingen stond één zinnetje over de VVD: 'De coalitiepartner VVD vormt voor het CDA geen wezenlijke uitdaging; wij missen bij de liberalen de ideologische geladenheid.' Verder stond er niets in over de VVD. Daarmee kun-

nen wij nu niet meer volstaan. De liberalen vormen nu wel degelijk een politieke uitdaging voor ons. Ik denk dat wij de kiezers er op moeten wijzen dat de sociale en ideologische inbreng in een CDA/VVD-kabinet vooral door het CDA ingebracht zal moeten worden. De keuze van Nijpels is natuurlijk in de VVD ook een keuze voor een bepaalde koers. Hij spreekt bijvoorbeeld in recente interviews over: het verdedigen van eigenbelang als een heel belangrijke inzet van de VVD.

Waarom, zo stelde Nijpels, zouden mensen gewoon niet hun eigen belangen mogen gaan verdedigen?

Ik denk dat stemmen op de VVD door christenen betekent het accepteren van 'een secularisatie-van-door-de-week'. Merkwaardig is trouwens, dat mensen die in vraagstukken van leven en dood totaal verschillend denken dan de VVD, soms toch geneigd zijn op de VVD te stemmen, bijvoorbeeld vanwege het sociaal-economisch program. De hele idee van de 'permissive society' zullen wij in de campagne onder zware kritiek moeten stellen. De idee dat de mensen 'gewoon zichzelf willen zijn' en moeten kunnen zijn, de benadrukking van individualisme. We kunnen het allemaal terugvinden in het beginselprogram van de VVD.

Inzake het sociaal-economisch beleid wil ik benadrukken dat wij nadrukkelijk een twee-sporenbeleid, dat ook in ons verkiezingsprogram '81-'85 zat, opnieuw inhoud zullen moeten geven: enerzijds een krachtig economisch herstel op de middellange termijn nastreven door een beleid gericht op kostenmatiging; anderzijds een sociaal beleid om de nadelige gevolgen van de werkloosheid die de komende jaren nog in onaanvaardbaar hoge mate aanwezig zal zijn, op te vangen en te verzachten. Dit sociaal beleid zal qua financiering niet het economisch herstelbeleid mogen doorkruisen. Ik denk ook dat dat kan.

Wat het vredes- en veiligheidsbeleid be-

treft: ons standpunt uit 'Om een zinvol bestaan' is alleen maar waardevoller geworden. Er waren begin vorig jaar net velen die dachten dat Reagan ooit tot de zgn. nul-optie zou kunnen komen. Wij hebben dan ook weinig aanleiding om het artikel 11.9 waarin de nul-optie bepleit wordt, fundamenteel te herzien. Het zal wel aan de inmiddels ontstane situatie aangepast moeten worden.

Ik denk tenslotte dat wij binnen het CDA steeds beter zicht krijgen op de praktische waarde van ons Program van Uitgangspunten. Verkiezingscampagnes zijn heel geschikt om het profiel van de christen-democratie op deze wijze nader aan te geven. Het Program van Uitgangspunten wordt ook binnen het CDA steeds meer gehanteerd. Men discussieert over de politiek op basis van die politieke uitgangspunten. Dat zal ook in de verkiezingsstrategie merkbaar moeten worden.

Werkgelegenheid

BORSTLAP: Ik stel voor eerst over de inzet van het CDA inzake het sociaal-economisch en vredes- en veiligheidsbeleid te spreken; daarna over de politieke strategie ten opzichte van de PvdA en VVD.

DE KONING: Ik denk dat de toonzetting van de sociaal-economische paragraaf in ons program wellicht iets te pretentius is geweest. Ook in ons program stond dat wij 300.000 arbeidsplaatsen zouden realiseren. Ik ben het met Wijffels eens als hij benadrukt dat wij sociaal-economische vraagstukken niet centralistisch vanuit Den Haag kunnen aanpakken. Wij moeten in onze sociaal-economische strategie voor de komende jaren oproepen tot versoering. Maar wij moeten ons tevens realiseren dat de effecten van de noodzakelijke versoeringen niet eenduidig zijn. De effecten daarvan komen bij bepaalde groepen veel harder aan dan bij andere. Ik denk aan de effecten voor mi-

nimum-inkomensgenieters, maar ook de effecten van versoering voor delen van de middenstand.

De zin van de versoering is, ruimte te scheppen voor nieuwe investeringen in de sector van de bedrijven. De marktsector moet versterkt worden: èn uit werkgelegenheidsoverwegingen èn teneinde het draagvlak te kunnen vormen voor de niet-marktsector. De lastendruk op het bedrijfsleven moet dus verminderd worden. In de primaire inkomenssfeer moet het tot een verlichting van loonlasten komen. De overheid ziet daartoe geen kans in de secundaire inkomenssfeer: de belastingschroef is dolgedraaid. Wij moeten naar een directe verantwoordelijkheid van de werknemers voor hun loonkosten en voor het effect daarvan op de bedrijvigheid van de toekomst. Ik vind voorzover het om overheidsmaatregelen gaat, dan wij een uitzondering moeten maken voor directe maatregelen ter bestrijding van de jeugdwerkloosheid.

KREMERS: Misschien een detail, maar in mijn ogen wel een prioriteit: wanneer wij zeggen dat de oplossing niet in Den Haag maar elders gezocht zal moeten worden, dan moeten wij het wel mogelijk maken dat men elders tot resultaat kan komen. Er moet een werkgroep komen die op korte termijn komt met voorstellen tot de regularisering. Het investeren in dit land maken wij vrijwel onmogelijk door een overvloed aan regelingen en belemmerende procedures. Soms sta je er van versteld dat bijvoorbeeld buitenlanders nog in ons land willen investeren. Dit de-regulariseren kost geen cent, integendeel: het kan zeer veel besparen. Ik vind dit soort punten zo vanzelfsprekend, dat het eigenlijk niet nodig zou moeten zijn dat ik het hier noem. Maar laten wij eerst maar eens de voor de hand liggende dingen doen, voordat we aan de moeilijke toekomen.

WIJFFELS: Voor mij staat inderdaad centraal de boodschap: Den Haag kan het niet alleen. Tevens is van belang dat wanneer wij een beleid willen voeren gericht op economisch herstel, een dergelijk beleid zich op de middellange termijn moet richten in plaats van op de korte termijn. Ik denk dan aan een langere periode dan een kabinetsperiode. Je moet niet toegeven aan de maatschappelijke druk dat het beleid morgen reeds zichtbare en tastbare resultaten afwerpt. We moeten toe naar een soort partnershipformule, waarin je als overheid en bedrijfsleven gezamenlijk bereid verklaart om een aantal zaken weer op orde te krijgen. Thans heb ik vaak de indruk dat veelal een rivaliserende houding overheerst.

Wat voor nieuwe investeringen ook essentieel is, is de mogelijkheid om tijdig te kunnen desinvesteren. Daar ontbreekt het aan, ook inzake regelingen voor ontslag etc. Je moet, als je bereid bent geld in een risicovol project te steken, ook snel die investering kunnen terugtrekken, wanneer blijkt dat het project niet aanslaat. Dat is voor een goed investeringsklimaat heel essentieel.

Daarbij wil ik opmerken dat wij niet alleen moeten bezuinigen in de collectieve sfeer omdat het geld op is. Wij zullen moeten bezuinigen omdat het effect van het overheidsoptreden van de afgelopen jaren op de verantwoordelijkheidsbeleving, de weerbaarheid van de samenleving, funest is geweest. Dat vind ik een heel ander motief en in zekere zin een veel belangrijker motief om te bezuinigen dan in de gangbare discussies veelal wordt naar voren gebracht. Wij kunnen ons niet laten regeren door een financieringstekort, hoe belangrijk dit als randvoorwaarde ook is. Het moet ons om wezenlijker dingen gaan wanneer wij de komende jaren de collectieve lastendruk verder terugdringen.

HOOGENDIJK: Moeten wij niet aange-

ven dat hoewel de overheid de ontwikkelingen niet naar haar hand kan zetten, van haar wel sturende en plannende initiatieven verwacht mogen worden?

DE KONING: De eerste taak voor planning en sturing is: de tering naar de nering zetten. Dat is nog steeds niet gelukt. Wij hebben onszelf de afgelopen jaren de mogelijkheid voor een sociaal-economisch beleid gaandeweg ontnomen. Wij voeren thans een beleid dat ons door de nood wordt opgedrongen. Dat beleid moet dan noodzakelijkerwijs een korte-termijnbeleid zijn, waarbij je wegsnijdt datgene wat zich laat wegsnijden op korte termijn. Dat is de situatie op dit moment.

KREMERS: Ik ben ervan overtuigd dat er naast een economisch beleid gericht op herstel ook een sociaal beleid mogelijk is dat geen geld kost. Maar wij moeten ons ook weer niet rijk rekenen. Wanneer het beleid heel succesvol is en wij zouden er voorshands in slagen om de werkloosheid van een half miljoen mensen te stabiliseren, dan zal dat een kolossale operatie zijn en een groot succes. Er ligt dus inderdaad een grote sociale problematiek van een voorlopig blijvende werkloosheid van minstens een half miljoen mensen. In Limburg hebben wij al enige jaren een zeer hoog werkloosheidspercentage. Een jaar of vijf zijn wij nu in Limburg bezig de gevolgen van de werkloosheid zoveel mogelijk weg te nemen en te verzachten. In de kern van de zaak komt het beleid er op neer dat overheid en sociale partners een gezamenlijke verantwoordelijkheid daarvoor aangaan. Wij zetten gezamenlijk de lijnen uit en wij komen nogal eens op onconventionele wegen uit. En dan blijkt toch dat dit tot iets leidt. Dat moet ook in het nationale beleid mogelijk zijn. Met Hoogendijk ben ik van mening dat een overheid daarin behoort te sturen. Want als de overheid dat niet doet is er nie-

mand anders die dat doet.

Vredes- en veiligheidsbeleid

DE KONING: Er blijken twee valabele concepties over het actuele vredes- en veiligheidsbeleid in omloop te zijn. De eerste is de Amerikaanse lijn, waar Schmidt in zijn hart bij hoort, Mitterand ook, die er op neerkomt: je moet jezelf een dikke stok verschaffen en dan gaan praten. Er is een tweede stroming die zegt: nee, je moet die dikke stok niet aanschaffen omdat je tegenstander dan geneigd zal zijn zich van eenzelfde wapen te voorzien. En dan ben je geen stap verder gekomen. Je moet, aldus deze stroming zo lang mogelijk praten zonder stok. Ik denk dat de laatste conceptie het meest bij de christen-democratie aansluit. De christen-democratie hoort een element van weerloosheid in zich te hebben zonder dat zij weltevreden wordt. Ik denk wel dat de christen-democratie meer dan zij gedaan heeft zich rekenschap moet geven van de effecten van haar uitspraken in het buitenland. Wij moeten ons realiseren wat de weerslag in het buitenland is van een besluit in ons land omtrent de eventuele plaatsing van de middellangeafstandsraketten. Effecten op Duitsland, Frankrijk, Engeland, ook op Amerika. Vervolgens de weerslag van alle reacties in de Europese landen op de landen in het Oostblok. Mijn conclusie uit deze analyse is dat wij beslissingen zorgvuldig moeten faseren. Wij moeten de onderhandelingen ingaan, de tekenen van hoop en vrees nauwkeurig registreren en op basis daarvan tot een verantwoorde fasering komen. De beslissing kan echter niet voortdurend uitgesteld worden.

KREMERS: Het standpunt zoals dat in ons vorig program stond is niet slecht. Ik geloof inderdaad dat wij dat standpunt moeten handhaven. Het betekent overigens wel, dat naar mijn opvatting het aangaan van een coalitie met een partner

die onder alle omstandigheden plaatsing uitsluit, niet meer mogelijk is. Wij moeten er immers van uitgaan dat in een normale regeringsperiode de komende vier jaar uitsluitel over de eventuele plaatsing er moet komen.

HOOGENDIJK: Ook ik kan mij vinden in de wijze waarop het program deze kwestie benadert. Ik heb wat meer moeite met een benadering zoals De Koning die zojuist te berde bracht, namelijk dat een zekere mate van weerloosheid iets authentieks voor de christen-democratie is. Mijn opvatting is dat in de sfeer van het staatkundig leven, van overheden, het element van de weerloosheid zich niet op deze manier manifesteert. Als wij rampen willen voorkomen moeten wij weliswaar bereid zijn zo nodig risico's te accepteren om een opening te maken; maar als ondergrond van ons beleid is een heel zorgvuldig machtsevenwicht absolute voorwaarde om niet in erger te vervallen. Ik ben geneigd dat heel nuchter en volhardend te stellen tegenover meer ethisch gerichte opvattingen in onze kring die het dikwijls wat anders stellen dan ik doe.

Herkansing PvdA?

BORSTLAP: Wanneer het vredes- en veiligheidsbeleid en het sociaal-economisch beleid de sleutelkwesties worden in de komende verkiezingscampagne, welke reële keuzeruimte is er dan voor het CDA naar PvdA en VVD toe? Mijn indruk is dat u de coalitiemogelijkheden met de PvdA op beide punten uiterst gering acht.

DE KONING: Een voetnoot zoals de PvdA bij de vredes- en veiligheidsparagraaf in het regeerakkoord heeft geplaatst lijkt mij in ieder geval niet meer aanvaardbaar. Blijft over de vraag of het aanvaardbaar is een procedure-afpraak te maken waarbij je de feitelijke beslis-

sing laat afhangen van de te verwerven meerderheid in het parlement, en dus als kabinet niet met één standpunt komt.

KREMERS: Waarbij dan de partner die zijn zin niet krijgt, uit het kabinet treedt.

DE KONING: Dat zou het feitelijke effect van de voetnoot geweest zijn.

BORSTLAP: Maar daarmee zou, indien opnieuw tot een dergelijke procedure-afpraak wordt besloten, de crisis worden ingebouwd en dat acht u vrij algemeen toch strijdig met de noodzaak een regeringscoalitie te formeren die voor een langere periode aan de slag kan. Blijft over de coalitiemogelijkheden naar beide kanten inzake sociaal-economisch beleid. Op dat punt ligt er een kabinetscrisis, waarover wij al gesproken hebben. Onderschrijft u de scepsis van Oostlander inzake de mogelijkheid met de socialisten opnieuw een gezaghebbend sociaal-economisch beleid te ontwerpen? En hoe oordeelt u over de liberale uitdaging die hij heeft geschetst: verdedigen van eigen belangen, individualisering, secularisatie.

HOOGENDIJK: Ik vind in ieder geval dat wij in de campagne tot een zuivere opstelling moeten komen, ook inzake onze relatie tot de toekomstige coalitiepartner. De vraag is dan inderdaad of een herkansing van de PvdA tot de realiteiten behoort, of dat dat nu een gepasseerd station is. Als wij zouden menen dat de PvdA een echte herkansing verdient, dan

drs. A. M. Oostlander is directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

moeten we daarover in de campagne ook volstrekt duidelijk zijn. We zouden daar dan bovendien bewust aan moeten werken, door hele duidelijke signalen in die richting uit te zenden. Als wij tot de conclusie komen: een herkansing zit er niet in, dan moeten we ook dat duidelijk stellen. Tenslotte: als wij menen dat wij na de verkiezingen nog alle kanten op moeten kunnen, dan moeten we ook dat duidelijk zeggen, maar ik zeg er wel bij: mij stuit dat in toenemende mate tegen de borst. Ik ben van mening dat je naar een toekomstige coalitiepartner creatief moet toewerken; je moet niet passief een toekomstige coalitiepartner over je heen laten komen.

KREMERS: Een intentieverklaring vóór de verkiezingen lijkt mij heel onjuist. Het CDA moet uitspreken dat het streeft naar een regeringscoalitie waarin het zijn program zoveel mogelijk kan uitvoeren. Daarbij moeten we ons wel realiseren dat er in toenemende mate een vervreemding van de kiezer is ten opzichte van het hele politieke gebeuren. Biesheuvel heeft bij de installatie van de commissie inzake de grondwetsherziening gesteld, dat het de kiezer vrijwel niet is uit te leggen dat een partij met tien zetels winst, zoals de PvdA in 1977, in de oppositie terecht komt, hoe verklaarbaar dat ook was. Maar het is de kiezer niet uit te leggen. Het is evenzeer de kiezer moeilijk uit te leggen dat wanneer die partij negen zetels verliest, het CDA halsoverkop met die partij in een regeringscoalitie moet gaan zitten. Ook daar waren redenen voor, maar het is niet gemakkelijk uit te leggen. Wij hebben willens en wetens meegewerkt aan een situatie waarin eigenlijk anderhalf jaar voor het beleid verloren is gegaan. Het is een beetje zwart-wit gesteld, maar voor het sociaal-economisch beleid komt het hier toch in belangrijke mate op neer. De PvdA moet genezen aan de realiteit, maar ik constateer dat dat in ruim een

jaar tijd niet is gelukt. Ik geloof niet dat het mogelijk is de kiezer uit te leggen dat wanneer dit genezingsproces in ruim een jaar tijd niet is gelukt, wij toch met de socialisten in een kabinet moeten gaan zitten, omdat wij denken, dat het daarna wel zou lukken. Dat zou alleen kunnen als er zwaarwegende redenen zijn, bijvoorbeeld gelegen in de verkiezingsuitslag. Wij kunnen ons de luxe om dat risico opnieuw te nemen, niet meer permitteren. Nogmaals: tenzij in de verkiezingsuitslag zich iets heel wezenlijks zou manifesteren.

Dan die liberale uitdaging. Welk kabinet er ook zal komen: het zal tenminste zoveel bezieling hebben als wij zelf er in leggen. Dus heel wezenlijk lijkt mij de vraag: welke bezieling brengen wij als CDA zelf op?

DE KONING: Het CDA moet, als het gaat om een toekomstige regeringscoalitie, beginnen met hoge eisen aan zichzelf en aan de samenleving te stellen. Dan pas mag je hoge eisen stellen aan een coalitiepartner. Menselijkerwijs gesproken zal de PvdA niet kunnen voldoen aan de eisen die wij menen thans te moeten stellen, aan onszelf en aan de samenleving. Ik vind wel dat we die uitdaging in ieder geval ook aan de PvdA moeten voorhouden. Je moet voorzichtig zijn met intentieverklaringen vooraf; de verkiezingsuitslag blijft de doorslag geven. Ik vind dat wij ook de liberale uitdaging vanuit de eisen die wij zelf stellen moeten aangaan.

Het CDA

BORSTLAP: Kremers stelde dat de bezieling in een komende regeringscoalitie in eerste instantie afhangt van de bezieling die wijzelf als CDA weten in te brengen. Het CDA is in oktober 1980 opgericht, is daarna onmiddellijk in de verkiezingscampagne van 1981 gestort, heeft vervolgens dikwijls met angst in het

hart een aantal maanden het kabinet-Van Agt II gadeslagen, en wordt nu wederom geheel door verkiezings- en formatiedrukke in beslag genomen. Hebben wij in het CDA voldoende gelegenheid gehad ons af te vragen: welk CDA willen wij zijn?

HOOGENDIJK: Wat mij opvalt is, dat het linkse denken vaak uitmondt in het formuleren van doelstellingen die je met een politiek beleid wilt bereiken. Onze benadering zou denk ik moeten zijn dat onze herkenbaarheid ligt in de wijze waarop wij de maatschappij en de ontwikkelingen daarin tegemoet treden, in politieke beginselen. Ik denk dat wij binnen het CDA ons meer ruimte moeten gunnen om dit aan de orde te stellen. Ik denk ook dat wij de partij zo moeten inrichten dat deze benadering herkend kan worden als authentiek christen-democratisch, in de zin dat de politieke beginselen de kern van onze politieke activiteiten uitmaken en geen randversiering zijn van onze dagelijkse politieke beslommeringen. Als wij het zo zouden aanpakken dan ontstaat er vanzelf een mensbeeld, een maatschappijbeeld dat heel herkenbaar zal zijn. In dit verband vind ik het jammer dat wij in het CDA het gesprek over elkaars geestelijke achtergrond in feite hebben afgebroken.

DE KONING: Ik ben al heel tevreden wanneer mensen mede dank zij het CDA al één stapje verder zouden zetten dan waartoe ze uit zichzelf zouden komen. Het CDA moet een voortdurende trekkracht uitoefenen op mensen in de samenleving om gevestigde posities niet absoluut te stellen en bereid te zijn de zorg voor anderen daarin te betrekken. Ik aarzel of het nuttig is elkaar in het CDA aan te spreken op de verschillende geestelijke achtergrond. Er is een voldoende gemeenschappelijke geestelijke achtergrond om van daaruit politiek te

kunnen bedrijven. Ik vind wel dat een partijbestuur regelmatig door middel van thema's de discussie in de partij over de kernpunten van onze politieke opstelling moet aanzwengelen.

KREMERS: Is er wel één CDA? Ik denk het niet. Ik denk dat het CDA veel meer een verzameling kringetjes, circuits etc. is. Ik vind dat een groot probleem: het CDA is er in onvoldoende mate. Ik ben het met Hoogendijk volstrekt eens dat wij veel te weinig doen aan politieke discussie. Ik denk dat dit tevens de reden is dat er zo weinig bezieling van ons afstraalt. Wij lopen als CDA snel het risico het karakter te krijgen, dat wij slechts op de winkel passen. Dat is gevaarlijk. En niet in lijn met datgene dat wij in onze politieke uitgangspunten verklaren. Dit alles ondanks het feit dat ons wetenschappelijk bureau in toenemende mate uitstekend werk verricht. Er wordt erg veel inhoudelijk materiaal aangeleverd, maar er gebeurt zo weinig mee. Een tweede punt is: ik maak mij zorgen over de manier waarop wij in het CDA met elkaar omgaan. Ik ben geschrokken van de moeilijke persoonlijke verhoudingen tussen mensen in de top van het CDA tijdens de formatie van het kabinet-Van Agt II. Ik had dat eerlijk gezegd niet voor mogelijk gehouden. Dit zou ons allen met grote zorg moeten vervullen. Een derde categorie problemen: ook hele triviale zaken worden niet afdoende behandeld in het CDA. Ik noem een paar voorbeelden. Voor het CDA ligt bij jongeren een groot terrein braak. Hebben wij een gerichte strategie ontwikkeld naar de jongeren toe voor de komende jaren? Wat doen wij ten aanzien van het functioneren van de fractie, waarover wij ook in dit gesprek een aantal harde noten hebben gekraakt? Welke lering hebben wij getrokken uit de opstelling van de fractie tijdens het eerste kabinet-Van Agt en tijdens de formatie van het tweede

drs. H. H. F. Wijffels
is lid hoofddirectie
Rabobank Nederland;
voorheen algemeen se-
cretaris van het Neder-
lands Christelijk
Werkgeversverbond.

kabinet-Van Agt?

Een ander punt: een dreigende inteelt in het CDA. Zitten wij niet in hele kleine kringetjes rond te draaien; hebben velen in het CDA het niet veel te druk met het bijhouden van hun eigen kringetje, zodat zij geen kans meer zien bekwame mensen van buiten het eigen kringetje te betrekken bij de christen-democratische politiek?

HOOGENDIJK: Wat Kremers opmerkt over de wijze waarop wij in het CDA met elkaar omgaan, de circuits, de kringetjes etc., spreekt mij zeer aan. Ik denk ook dat dit iets met integriteit van de politiek te maken heeft. Natuurlijk kunnen wij nooit helemaal van dit soort zaken af komen; maar het maakt wel wat uit of wij in een partij als het CDA met elkaar proberen net even boven ons eigen gemiddelde uit te komen, of dat wij ons bij de genoemde zaken neerleggen, omdat ze onvermijdelijk geacht worden. Wij mogen dit soort zaken natuurlijk nooit 'gewoon' gaan vinden.

KREMERS: Ik kom uit de KVP. Ik ben in die kring altijd allergisch geweest voor 'gekonkelefoes'. Maar ik constateer dat het in het CDA minstens zo erg is als vroeger in de KVP. Ik ben tot de conclusie gekomen dat wat dit betreft niet-KVP'ers even slecht zijn als diegenen die uit de voormalige KVP zijn gekomen. Het irriteert me dat we daar zo weinig aan doen in het CDA. Ik heb het dan vooral over de hogere niveaus. Wij kunnen in

het CDA personen en zaken vaak zo slecht van elkaar scheiden. Het gaat te vaak over personen. Je bent voor of tegen Van Agt, voor of tegen Lubbers. Je hoort tot het Bossche circuit of tot het Voorshotense circuit. Ik kan de circuits nauwelijks meer uit elkaar houden. Maar ik word er wel tureluurs van. Ik ben er van overtuigd dat wij als partij veel kans laten liggen omdat we op dat hoge niveau in onze partij onvoldoende als eenheid functioneren. Ik kom dan weer terug op het functioneren van de fractie: ook daar heeft het in het verleden vaak aan eenheid ontbroken en fractieleden blinken te vaak uit in het aanspreekbaar zijn op deelbelangen. Ik vind dat echt zorgwekkend. Een partij als het CDA zou dat beter moeten doen. En ik verbaas mij er over dat daar zo weinig discussie over is.

OOSTLANDER: Weerspiegelen zich in de structuur van het CDA als partij niet de diepste motieven die aan de toestand-koming van die partij ten grondslag hebben gelegen? Met andere woorden: wanneer machtsoverwegingen de overhand hebben gehad, dan bouw je een hiërarchisch gestructureerde eenheidspartij op, waarin uiteindelijk alle onderdelen binnen die partij ondergeschikt worden gemaakt aan het machtspolitieke belang van het CDA. Naarmate de macht, de partij-strategische belangen de overhand op de politieke overtuiging krijgen in plaats van omgekeerd, verliest de politiek zijn zin. Echte principiële politiek kan niet altijd parallel lopen aan partijbelangen. Ik denk dat simpele machtsoverwegingen niet de basis van de totstandkoming van het CDA hebben uitgemaakt en dat derhalve zo'n wat massieve eenheidspartij niet de adequate vormgeving van onze partij is. We kunnen niet heen om de vraag: wat is christen-democratie in feite? Ik bespeur in het partijbestuur een toenemende neiging om voor de concrete

politieke stellingnamen terug te gaan tot het Program van Uitgangspunten. Je hebt aan de andere kant ook mensen die vinden dat het Program van Uitgangspunten na twee jaar eigenlijk opnieuw geschreven zou moeten worden. Ik denk toch dat men dan niet de strekking van het Program van Uitgangspunten heeft begrepen. Een partij als het CDA moet het fijn vinden dat er tamelijk onafhankelijke clubs binnen het CDA functioneren die buiten het machtsircuit om bezig zijn met de ontwikkeling van de christen-democratie. De politieke vertegenwoordigers kunnen vervolgens vanuit hun eigen verantwoordelijkheid die produkten beoordelen, gelet ook op de parlementaire mogelijkheden. Veelal is de eerste reactie op rapporten van het Wetenschappelijk Instituut tamelijk negatief, maar na verloop van tijd druppelen bepaalde benaderingen door. Dat is heel nadrukkelijk gebleken met het economische-orde-rapport 'Gespreide Verantwoordelijkheid', het blijkt ook uit de defensie-verhalen.

DE KONING: Een belangrijk beeld van het CDA wordt voor mij gevormd door mensen die ik op spreekbeurten in het land ontmoet. Dan treft het mij dat er een aantal zaken zijn waarop je onze mensen moeiteloos kunt aanspreken: het brengen van offers, solidariteit met de derde wereld, extra zorg voor de jeugdigen. Men voelt vrijwel intuïtief aan: daar-toe zijn wij verplicht. Het wordt moeilijker als je praat over gezagshandhaving, soms ook op het terrein van de eigen verantwoordelijkheid, en zeker op het terrein van de defensie, waarop wij in tragische verwarring verkeren.

BORSTLAP: De oprichting van het CDA vond plaats op een moment van grote sociaal-economische problemen. Er zijn tot nu toe nogal wat zorgelijke geluiden gemeld omtrent de ontwikkeling van het CDA. Ziet u ook kansen dat juist van-

wege de crisis waarin wij verkeren de noodzaak van het voeren van beginsel-politiek, waarover Hoogendijk en Oostlander gesproken hebben, onafwendbaar op het CDA afkomt?

WIJFFELS: Je ziet dit bij alle grote politieke stromingen in ons land. De moeilijkheden van nu dwingen je terug te gaan naar de uitgangspunten van je politieke handelen. Je ziet links weer wat linkser worden; liberalen worden weer zuiverder liberaal. Dat betekent intussen wel dat groeperingen in onze samenleving steeds verder uit elkaar dreigen te drijven. De ideologische versnippering in ons land neemt toe. Ook op dit punt heeft de christen-democratie een taak om cohesie en samenhang in de samenleving te bewaren.

DE KONING: Wat mij wel opvalt is dat wij in het CDA zo sterk nationaal blijven denken en zo sterk achterlopen in onze internationale contacten en onze internationale oriëntatie. Dat heeft ook met het karakter van het CDA te maken. Wij zouden veel meer zaken in EVP-verband (Europese Volkspartij) moeten doen, maar daar komen we de CSU tegen, de CDU, de Democrazia Christiana, waarin wij ons moeilijk kunnen herkennen. De vervreemding van de politiek zal alleen maar toenemen als wij ons geen reenschap geven van de toenemende internationale vervlechting van politieke vraagstukken. Wij zijn op dit moment absoluut niet in staat om mensen uit te leggen, wanneer we iets moeten doen vanwege internationale feitelijke ontwikkelingen.

Als wij zo doorgaan dan is het een vrijwel uitzichtloze onderneming om christen-democratische idealen te behouden in een wereld waarin machts- en real-politiek in veel sterkere mate overheersen dan in de nationale politiek. Het CDA kan deze internationale uitdaging niet ontlopen.